

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Harmadik kötet. 1873.

I. szám. Egy tőbenjáró per a XVII. századból. *Nagy Ivántól*. 1873. 83 l. 10 kr. — II. szám. Adalék 1552-ből az Arany bulla néhány czikkének alkalmazásához és magyarázatához *Wenzel Gusztávtól*. 1873. 15 l. 10 kr. — III. Szám. Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreamm előtti időből. *Wenzel Gusztávtól*. 1873. 24 l. 10 kr. — IV. Szám. Trentsini Ohák Máté kortársai. *Botka Tivadartól*. 1873. 71 l. 30 kr. — V. Szám. Hajzók Erdély államéletéből a XVIII. században. *Szilágyi Ferencztől*. 1873. 135 l. 50 kr. — VI. Szám. Tanulmányok a göthok művészetéről. *Henszlmann Imrétől*. 1874. 24 l. egy képtáblával 10 kr. — VII. Szám. A magyarországi avar-leletekről. *Pulszky Ferencztől*. 1874. 12 l. 10 kr. — VIII. Szám. Felsőbüki Nagy Pál emlékezete. *Tóth Lőrincztől*. 1874. 84 l. 30 kr. — IX. Szám. Palugyay Imre emlékezete. *Kéleti Károlytól*. 1874. 10 l. 10 kr. — X. Szám. Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. *Frakodi Vilmostól*. 1874. 92 l. 30 kr.

Negyedik kötet. 1874.

I. Szám. Nápolyi történelmi kutatások. *Óváry Lipóttól*. 1874. 17 l. Ára 10 kr. — II. Szám. Stibor Vajda. Életrajzi tanulmány. *Wenzel Gusztáv* rendes tagtól. 70 kr. — III. Szám. Júda, Izrael és Aram. Történelmi tanulmány. *Beothy Leótlól*. 60 kr. — IV. Szám. Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradványai Egerben. *Balassy Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — V. Szám. A pelasz kérdés mai állása s a jobbágyok a helléneknél és rómaiaknál. *Bárány Ferencztől*. 90 kr. — VI. Szám. Pamfínger Márk szász gróflete. *Fabritius Károly* lev. tagtól. Ára 1 frt.

Ötödik kötet. 1875.

I. Szám. Révay Péter és a szent korona (1619—1622.) 44 l. 40 kr. — II. Szám. H. Bárány Wosselényi Miklós. Élet- és korrajz. *Szilágyi Ferencz* lev. tagtól. 50 kr. — III. Szám. A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. *Pesty Frigyes* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1640. *Szilágyi Sándor* rendes tagtól. 50 kr. — V. Szám. Idősb. H. Wosselényi Miklós. Élet- és korrajz. Irtá *Szilágyi Ferencz* l. tag. 50 kr. — VI. Szám. Házasság-tervezés Erzsébet Anglia királynője és Károly osztrák főherceg között 1559—1561. *Weirheimer Edegtől*. 45 kr.

Hatodik kötet. 1877.

I. Szám. Margum és Contramargum helyiskvése. *Ortvoay Tivadár* lev. tagtól. 45 kr. — II. Szám. Az utolsó Árpád-házi király trónra lépte. *Nagy Iván* r. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Emlékbeszéd nagyajtai Kovács István fölött. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A germanizálás történelméből a két magyar hazában. *Szilágyi Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. A Ghyczyek Erdély történetében, különös tekintettel a kormányzási intézményre. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — VI. Szám. Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucsei Dóczyakkal. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — VII. Szám. Kritikai adalékok Margum történetéhez. *Ortvoay Tivadár* l. tagtól. 30 kr. — VIII. Szám. Emlékbeszéd Czindár Mór m. akad. l. tag felett. *Tpolyi Arnold* r. tagtól. 20 kr. — IX. Szám. Brankovics György rácz deszota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz deszota czán. *Pesty Frigyes* lev. tagtól. 30 kr. — X. Szám. Carrilo Alfonz diplomatiái működése (1594—1598.) *Szilágyi Sándor* m. akad. r. tagtól. 50 kr.

Hetedik kötet. 1878.

I. Szám. Nagyvárad elvesztése 1690-ban. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — II. Szám. Adatok a »Nagy« Csáky István életéből. *Deák Farkas* l. tagtól. 20 kr. — III. Szám. Tanulmányok Erdély XVIII. századbeli jogtörténetéből. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — IV. Szám. Luthányi Tamás egri püspök. *Balassy Ferencz* l. tagtól. 20 kr. — V. Szám. I. Rákóczy György és a diplomácia.

A

KIRÁLY BIRÓSÁGI SZEMÉLYES JELENLÉTE

ÉS

ENNEK HELYTARTÓJA

A VEGYESHÁZAKBELI KIRÁLYOK KORSZAKÁBAN.

HAJNIK IMRE

RENDES TAGTÓL.

OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY 1892. MÁRCZIUS 7-KI ÜLÉSÉN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

1892.

A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában.

A királyi kötelességek között az első helyre a középkor az igazság kiszolgáltatását helyezte. Királyát tekintette a nép a jog hivatott védőjének és az országlakosok legfőbb bírójának, és a legnagyobb dicséret, melyben középkori írók fejedelmeket részesítenek: igazságos voltuk dicsőítése. A koronázás főképp e kötelesség teljesítésére hívja föl a fejedelmet, erre szól esküje és egész a középkor végéig a király nemcsak bírja a bírói hatalmat, hanem azt még személyesen gyakorolja is.¹⁾

Így volt ez hazánkban is. Róbert Károly magát okleveleiben »*juris moderator et justitiae fautor*«-nak vallja,²⁾ és más királyaink is igazságszolgáltatási feladataikat különösen kiemelik. Koronázásakor az első fejedelmi cselekmény, melyet a magyar király teljes koronázási díszben véghez visz, néhány pernek elintézése.³⁾ Ő nem csak hogy minden bírói hatalomnak az országban forrása, hanem az ország legfőbb bírójától is az ő végítéletéhez (*ad regis diffinitivam sententiam*) lehet folyamodni, és a magasabb igazságszolgáltatás nem csak az ő nevében foly, hanem le egész a mohácsi vészig a bíraskodásban gyakran személyesen is részt vesz.

E királyi bíraskodás színhelye a *curia regia*, a királyi udvar volt, a nélkül, hogy egész korszakunk végéig a *curia* szó

¹⁾ *Franklin Ottó*: Das Reichshofgericht im Mittelalter. Weimar, 1869.

²⁾ Fejér VIII. 3. 154—160. l.

³⁾ Lásd L. Ulászló koronázása leírását. *Katonai Historia Critica* XIII. köt. 89—91. l.

a királyi bíróság kizárólagos műszavává vált volna; mert hisz a királyi bíraskodás összeköttetése az udvari szervezettel és kivált a királyi tanácssal ez idő alatt teljesen soha sem szűnt meg.

I.

A királyi kuriában a királyi bíraskodás rendes közege a tizenharmadik században már az volt, kit az arany bulla még *curialis comes*-nek mond,¹⁾ de kit néhány évvel később már *judex curiae* (országbíró) néven ismernek.²⁾ »In curiam regiam, in praesentiam regiam« vagy az országbíró elé idézteni, ekkor már egészen egyértelmű volt.³⁾ A nádor, ki a királyság első korszakában a királyi kuria élén állott, ekkor már nem ott, hanem azon kívül ítelt, vidéki congregatiókon, vidéken vagy saját kuriájában tartott bírói székeken.⁴⁾ Az országos igazságszolgáltatás súlya pedig az Árpád-korszak végéig e vidéki bíraskodásban feküdt; a nádor volt még az ország nemességének tulajdonképi főbírája, miért is méltán írhatta magáról még a tizenharmadik század végén is Omode nádor: »Unde cum in nobis regni justitia dependeat.«⁵⁾ A királyi kuriában még csak a nemesek főbenjáró ügyeiben, királyi jogokat vagy adományokat érintő fontosabb birtokügyekben ítéltek, és személyileg csak igen kevesen élvezték a bírósági exemptionnak azon fokát, mely szerint őket még a nádor se ítélhesse, hanem nekik kizárólag a királyi udvarban a király, az országbíró vagy az, kit a király ezzel különösen megbíz, szolgáltatassanak igazságot.⁶⁾ Természetesen a peres felek előkelősége, az ügyek fontossága s a király elfoglaltsága hatá-

¹⁾ 1222. 9. t.-cz.

²⁾ 1227-ben. Árpádk. új okmánytár. VI. 441. l.; *Knauz*: Monum. Eccl. Strigon. I. 394—396. l.

³⁾ Ezért mondják az országbírák ítéletleveleikben, hogy az idézés történt »ad regiam praesentiam, seu nostram«. *Fejér* VI. 1. 384. lap. Árpádk. új okmányt. X. 382. l.

⁴⁾ Már az arany bulla 8. cikkelye mondja a nádorról: »Judices vero non habeat, nisi unum in curia sua.« A nádori ítéletek pedig az ország legkülönbözőbb helyeiről kelnek.

⁵⁾ Zichy okmányt. I. 83. lap. Usupán a nemesek főbenjáró ügyeit nem fejezhette be a király tudta nélkül. 1222. 8. t.-cz. és 1231. 18. t.-cz.

⁶⁾ Erre példa *Fejér*nél V. 1. 25 és 26. l.

roztak az iránt, hogy a király személyesen, vagy az országbíró tartja-e a királyi udvarban a bírói széket; oly kiváltságot azonban, mely valakit kizárólag a király személyes bírósága alá helyez, az Árpád-korszakból csak egyet ismerünk, t. i. a Frangepánokét 1260-ból, de ez okmányunk hitelességéhez is alapos kétség fér.¹⁾

Királyi személyes bíróság tehát oly értelemben, hogy a király az udvarban személyesen bíraskodik, létezett már az Árpád-korszakban is, de nem létezett még mint egy külön természetű és különösen szervezett bíróság. A király bírói működése nincs még egyéb uralkodói funkciótól különválasztva. Ha ítél, ezt a királyi tanácsban teszi »cum Praelatis et Baronibus« és ítéletlevelei, csak úgy mint adományai, a kettős pecsét alatt kelnek.²⁾ Szerkesztésük és kiadásuk tehát szintén az udvari kancellárt illette meg,³⁾ a ki mint a királyi tanács egyik intéző személyisége, azok tartalmára is befolyt. A királyi kancellár tehát, vagy helyettese az alkancellár, már az Árpád-korszakban is bírának némi bíraskodási szereppel, miért is őket néha bírókul kiküldik⁴⁾ és ismeretes, hogy IV. Béla 1251-ki kiváltságlevele a kancellárt teszi a zsidók országos főbírájává, kivéven a legsúlyosabb eseteket, melyek a király személyes bíróságának tartvák fenn.⁵⁾

II.

A bíraskodásnak a királyi kuriában, mely a tizenharmadik században egészen az országbíró kezében volt, az Anjou-korszakban újabb ágai támadtak. E változás már részben Róbert Károly, de főképp Nagy Lajos uralkodása alatt következett be; alatta fejeződvn be az országos igazságszolgáltatásnak a királyi kuriában összpontosítása. Különösen a nádori

¹⁾ Árpádk. új okmányt. XI. 477. l.

²⁾ Erre számos példák vannak: *Knauz*: Monum. I. 81. 131. 267. l. *Fejér* III. 2. 142. 148. 149. l.; IV. 1. 404. Árpádk. új okmányt. VI. 458. II. 293. VII. 100 és VIII. 385. l.

³⁾ Árpádk. új okmányt. II. 93; VII. 386.

⁴⁾ Hazai okmányt. VI. 149. l. Árpádk. új okmányt. III. 157. l.

⁵⁾ Hazai okmánytár VI. 37. l.

⁶⁾ Lásd e kiváltság 8. pontját Endlichernél: Monum. Árpád. 474. l.

bíráskodás, mely még a tizennegyedik század első felében is a kuriaitól külön állott,¹⁾ e század közepe táján lesz az utóbbinak egyik ágává. A nádor ugyan még később is, sőt a tizennegyedik század második felében még rendszeren, tart vidéki bírósági gyűléseket, de ezek akkor már csak a kuriai bíráskodás kiágazásai; a legtöbb per a nádori congregatiókon csak kezdetét veszi, és folytatását s bevezetését a nádor által a királyi kuriában tartott ítélőszéken nyeri, vagyis elhalasztatik, mint erre a formula szól: »in curiam regiam, in praesentiam palatinalem«. ²⁾ A nádor mellett, ki a kir. kuriában ezen és a királyi jogokat közvetlenül érintő perekben ítél, a tárnokmester is az Anjou-korszakban a királyi kuria egyik rendes bírója. Az idézés az ő bírósága elé szintén »in curiam regiam« szól, természetesen azon hozzátétellel »in praesentiam tavernicalem«. ³⁾ És ő ott bírótársait, csak úgy mint a nádor és az országbíró, a királyi kuriában jelenlevő főpapi, bárói és nemesi elemekből veszi, ⁴⁾ és nem, legalább soha nem túlnyomóan, városi elemekből. ⁵⁾ Különválása a tárnoki bíráskodásnak a kuriaitól, csak Zsigmondnak a városokra vonatkozó ismeretes intézkedései után következett be.

A nádorral és a tárnokmesterrel szemben az országbíró a királyi kuriában továbbra is a királyi jelenlétet a bíráskodásban képviseli, marad tehát a praesentia regia, azaz a tulajdonképi királyi bíróság, vagyis mint Lampert országbíró 1320-ban magáról mondja: »sui (scil. Regis) tribunalis apice perfrui mur«. ⁶⁾ Ha azonban a kuriában a király személyesen bíráskodik, vagy ezzel maga helyett valakit különösen (cum

¹⁾ Bizonyítják ezt a nádornak vagy az alnádornak a királyi kurián kívül, például Vizolyon, hozott ítéletei.

²⁾ Zichy okmányt. III. 295.

³⁾ Tkalcic: Monum. hist. civit. Zagreb. I. 295. l.

⁴⁾ Tkalcic: i. m. 185, 222 és 452. l.

⁵⁾ Zámbo Miklós tárnokmesternek 1383-ban (Budae 12° die octav. f. Pascae Dni) ítélőtársai nemcsak főpapok, bárók és nemesek, hanem »judices quamplurimarum civitatum« is; és ugyanakkor előtte (l. mutatnak egy oklevelet, mely az altárnokmesternek négy pozsonyi, négy nagyszombati és négy soproni »jurati civese«-szel hozott ítéletéről szól. Orsz. levéltár.

⁶⁾ Fejér VIII. 2. 283. l. Hasonlóan nyilatkozik Sándor országbíró is 1327-ben. Fejér VIII. 3. 262. l.

speciali mandato) megbíz, ennek jelölésére a specialis praesentia regia kifejezéssel élnek. E kifejezés előfordul ugyan, habár csak nagyon kivételesen, a tizenharmadik században is; ¹⁾ de az Anjou-korszakban már gyakran találkozunk vele, mióta tudniillik egyes ügyek vagy személyek kizárólag a királyi különös jelenlét bírósága alá helyeztettek. Királyi különös védelem és kegyelembe (specialis protectio) fogadás, ²⁾ a mi az Anjou-korszakban válik gyakoribbá, bíráskodási kivételt adó oklevelek ³⁾ vagy csak egyes esetre szóló királyi parancsok, ⁴⁾ egyes személyeket, kivált egyházakat és ezek birtokait, majd minden perökre majd csak valamely meghatározott perre nézve, ⁵⁾ nem csak kizárólag a királyi kuriában rendelik ítélni, hanem még az ott rendszeren ítélő országbírónak is bíráskodása alól kivonják s a király különös bíráskodásának vetik alá.

E bíráskodásnál a király bizonyára, mint már az Árpád-korszakban, az udvari, vagy mint őt már Nagy Lajos uralkodása második felében czímezik, a főkancellár ⁶⁾ közreműködésével élt. Vele vagy az alkancellárral állíttatja ki idevágó leveleit, miért is akadályoztatása esetén magával az ítéléssel is őt bízhatta meg. A királyi udvar kancellárja így idővel a királyi különös jelenlétnak a bíráskodásnál képviselőjévé vált, és az az alá tartozó ügyek szaporodtával a királyi kuria egyik rendes bírójává.

Hogy a kancellár által képviselt specialis praesentia regia mikor alakult meg véglegesen egy külön szervezett bíró-

¹⁾ Árpádok új okmányt. XII. 585. lapon mondatik, hogy valamely ügy, mely az alországbíró előtt »super destructionibus possessionum« folyt, mivel »ardua fuerit, ad specialem praesentiam D. Andreae III. Regis Hungariae Domini nostri deduxissent«. És v. ö. még Fejér V. 1. 25, 26. l.

²⁾ Nagy Lajos 1345-ben (Wissegrad. i. oct. S. Mich. Arch.) írja Pozsony városának, hogy ő a pozsonyi klarisszákat királyi protectiójába fogadván, őket »speciali iudicio nostro et jurisdictioni nostrae duximus reservandum«. Orsz. levéltár. Korábbi példa ily specialis protectióra nézve 1254-ből. Békefy Remig.: A pücsi apátság története. 318. l.

³⁾ Anjou-kori okmányt. I. 144; II. 463—467; III. 186.

⁴⁾ Zichy okmányt. II. 120, 121.

⁵⁾ Például 1381-ben Nagy Lajos Zerinvárt és az ehhez tartozó birtokokra nézve Oztrovichai Györgyöt és örökösait, a királyi különös jelenlét bírósága alá helyezi. Fejér IX. 5. 456—458.

⁶⁾ Tkalcic: Monum. Civ. Zagr. I. 265.

sággá, azt pontosan megállapítani nem lehet. Már 1363-ban említenek a nádori és az országbírói protonotariusok mellett egy protonotarius Domini Regis-t,¹⁾ a ki e bíróságnál fejthette ki működését. És 1370-ben Nagy Lajos gyűrűs pecsétje alatt kelt parancslevélben utasítja László veszprémi püspököt, mint főkan-
 czellárt, hogy miután ő, a király, egy elítéltnak megkegyelme-
 zett, adjon annak és testvérei s örökösének »perpetuum silen-
 tium«-ot.²⁾ Kifejezetten azonban a kancellárnak, mint specialis
 praesentia regiá«-nak említésével csak egy 1380-ki oklevélben
 találkozunk. Ekkor ugyanis az esztergomi érsekség egy ügyében,
 melyet még János érsek a specialis praesentia regia elé vitt,
 az akkori udvari kancellár, Demeter, ki az érsekségben Jánost
 követte volt, nem ítéltetett, mert, mond az okmány, »ratione
 sui officii Cancellarius Judex universarum causarum in speciali
 Regiae Majestatis praesentia vertentium« lévén, ő egyazon ügy-
 ben felperes és bíró nem lehet.³⁾ És ezóta a kancellár az
 általánosan szóló bírói parancsokban is az ország rendes bírái
 között, még pedig az első helyen, fölemlítetik.⁴⁾ Az Anjou-korszak
 végén tehát a királyi kuria legfőbb bírójává a királyi főkan-
 czellár lesz, csak úgy, a mint azt ez időtájt a párisi parlament-
 nél vagy a nápolyi királyi udvarban tapasztaljuk.⁵⁾

A specialis praesentia regia bírósága közel egy századon át
 szerepel a magyar jogéletben. Élén folyton a főkancellár állott,⁶⁾

¹⁾ Hyenül említik Miklóst, kinek előadására Nagy Lajos 1363-ban
 (Lippe, die domin. a. f. decollat. Joh. Bapt.) adományt ad (Orsz. levélt.);
 míg 1360—67. Bebek országbíró protonotariusaként István, Chernel fia,
 szerepel. Zalám. Okl. I. 615; és Orsz. levélt. Monial. Vet. Bud. Zala. 11. sz.

²⁾ Országos levélt. Neoreg. acta. 1541. 2.

³⁾ Fejér IX. 3. 435. 436. l.

⁴⁾ Erzsébet királyné egy 1382. okt. 5. kelt bírói parancsát intézi:
 »Demetrio Cardinali et Magnificis viris, Palatino et Judici Curiae R. ac
 magistro Tavernicorum«-hoz, mint a királyi kuria rendes bírójához. Tkaleic:
 Monum. Civ. Zagrab. I. 295. l. — Ellenben 1377-ben hasonló általános
 bírói parancsban még nincs fölemlítve. Soproni okl. I. 440.

⁵⁾ Aubert J.: Le parlement de Paris, 1886; Cadier L.: Essai sur
 l'administration du Royaume de Sicile. Paris, 1891; Durieu P.: Les
 archives angevines de Naples. Paris, 1886. 1887. két kötet.

⁶⁾ Ép azért a királyi különös jelenlét elé tartozó ügyekben kiadott
 parancsok vagy határozatok gyakran a kancellár saját pecsétje alatt
 kelnek. Zichy okmányt. V. 161, 274, 347, 446 s. k. l.

ki azonban nagymérvű egyéb elfoglaltságánál fogva korán szo-
 rulhatott helyettesre. Ilyennek találjuk 1401-től fogva 1427-ig
 Jakab mestert, ki majd mint »specialis praesentiae Majestatis
 vicesgerens«, majd mint »diffinitor causarum in speciali praesentia
 nostrae Majestatis«¹⁾ szerepel és a királyi procurator
 tiszttét is viseli.²⁾ Világi egyén volt,³⁾ kihez királyi parancsokat
 intéznek, és a kit a bíróságokhoz általánosan intézett, például
 halasztási vagy transmittálási királyi parancsokban a nádor és
 az országbíró után névszerint föl is említenek.⁴⁾ 1422-ben
 Zsigmond király egyik parancsát »Circumspecto viro Jacobo,
 protonotario Judicatus specialis praesentiae nostrae Majestatis«-
 hoz intézi, melyben neki meghagyja, hogy egy ügyet, mivel az
 egyik peres fél őt abban érdekeltnek tartja, a királyi különös
 jelenlét bíróságától a nádorhoz tegyen át.⁵⁾ Azonban ez a Jakab
 ítélőmester nem egy és ugyanazon személy Jakabbal a királyi külö-
 nös jelenlét elé tartozó ügyek bírójával.⁶⁾ Jakab mester után 1455-
 ben olvasunk ismét ily vices gerensről Hangács Albert pécsi
 prépost személyében,⁷⁾ ki valószínűleg azonos azzal, ki 1457-ben
 mint egri prépost és alkancellár szerepel.⁸⁾ 1459-től fogva
 pedig 1463-ig Sary Péter, fehérvári örkanonok s Hunyadi János

¹⁾ Zichy okmányt. V. 254, 531. l.; Zalamegyei oklevélt. II. 392;
 Sztáray oklevélt. II. 232; Hazai okmányt. II. 209; Fejér X. 4. 679. l.;
 legkésőbb Zsigmondnak egy f. 5. pr. a. f. 6. Marg. 1427. kelt parancs-
 levelében. Országos levélt.

²⁾ Zsigmond 1424-ben parancsot intéz »fidei nostro magistro Jacobo
 diffinitori causarum in speciali praesentia nostrae Majestatis vertentium,
 nec non procuratori causarum nostrarum regalium. Forgách levéltár.
 Mzeum.

³⁾ Bizonyítja ezt a fentebbi jegyzetben olvasható megszólítás.

⁴⁾ Fejér X. 4. 679. l. és Sztáray oklevélt. II. 232. l.

⁵⁾ Ez minden valószínűség szerint egyazon személy azon Jakabbal,
 ki Zsigmond egy 1420-ki parancslevele alá van írva: Lecta per Magistrum
 Jacobum. Forgách levélt. Mzeum.

⁶⁾ Bizonyítja ezt nemcsak az, hogy Jakab diffinitort a reá vonat-
 kozó számos okiratok egyikében sem czímezik circumspectusnak, hanem
 az is, hogy a királyi parancsokban az országos bírák között őt fölemlítik.

⁷⁾ V. László 1455-ben egyik parancsát intézi: »Fidei nostro vene-
 rabili Alberto de Hangaach, praeposito ecclesiae Quinqueecclesiensis ac
 judicis specialis praesentiae nostrae in judicatu vicesgerenti.« Archiv für
 siebenb. Landeskunde. 14. kötet 589. l.

⁸⁾ Katona: Hist. Crit. 13. köt. 1185. l.

kormányzóknak volt kancellárja,¹⁾ majd mint »Cancellarius specialis praesentiae Majestatis«,²⁾ majd egyenesen mint »specialis praesentiae nostrae locumtenens« fordul elő az okmányokban.³⁾ Sőt úgy látszik, hogy a királyi különös jelenlét pecsétjét is önállóan kezéhez kapta, mert csak erre vonatkozhatik az 1459: XXXV. t.-cz. 3. §-a, mely szerint a király e pecsétet bárkinek adhatja, mert hisz az az övé.⁴⁾

A specialis praesentia rendelkezett, csak úgy mint a nádor vagy az országbíró, jegyzőkkel, kik gyakran említvük,⁵⁾ és volt protonotariususa is. Ilyenül kifejezetten ugyan csak a fentebb említett Jakab mestert találok fölemlítve, de aligha tévedek, ha azt hiszem, hogy e tisztben azok jártak el, kik Zsigmond uralkodása idejében és a Hunyadi-korszak első felében a protonotarius regius, majd protonotarius Cancellariae Regiae címmel szerepelnek.⁶⁾ E protonotarius kezelte a bíróság pecsétjét is, mely alatt kelt okleveleinkről kútfőink szintén megemlékeznek.⁷⁾

¹⁾ Károlyi oklevél. II. 284.

²⁾ Egy 1459 október 9-én kelt okmányban mint arbiter szerepel: magister Petrus de Sary Cancellarius specialis praesentiae nostrae Majestatis. Országos levél. 15408. sz.

³⁾ 1463 (i. f. b. Petri et Pauli Apost.) Mátyás király egy bírói parancsát intézi a fő és titkos kancellárhoz »nec non magistro Petro de Sary custodi eiusdem Ecclesiae Albensis, specialis praesentiae nostrae locum tenenti«. Kállay levél. Muzem.

⁴⁾ »Et sigillum specialis praesentiae suae dandi ad conservandum cui maluerit, cum idem Suae Majestatis est, habet facultatem« mond az 1459: XXXV. t.-cz. 3. §-a. (Kovachich Sylloge I. 172. l.) És ezóta, mint a fentebbi jegyzet is tanúsítja, Sary Pétert a bírói parancsokban név szerint föl is említik.

⁵⁾ Curiae regiae notarii; notarius specialis Regis; mint Fejérenél X. 2. 729; X. 5. 788.

⁶⁾ Így 1406-ban Molnári Kelemen (Hazai Okl. IV. 249. l.), 1414-ben Dorogházi László (Wenzel: Bányászat tört. 351. l.), 1429-ben Gergely (Ország. Levél.), 1438-ban Bothos István váci kanonok (Ország. Levél.) ilyen protonotarii Regiae Majestatis szerepelnek. Az utóbbi 1440-ben protonotarius Cancellariae nostrae címet is visel. A protonotarius Cancellariae előfordul Hazai okl. IV. 317. l. is. Később is a személyneki protonotariusok egy ideig majd a protonotarius regius, majd a Cancellariae protonotarius czímezéssel is élnek, mint alább látni fogjuk.

⁷⁾ 1415-ben a zabori convent írja Zsigmondnak, hogy vette a király egy levelét »sigilla pro speciali praesentia Vestrae Serenitatis deputato« megerősítve, Országos levél.

Mióta a specialis praesentia regia, mint a királyi kuriának külön szervezett bírósága megalakult, a király által személyesen tartott bíróság megjelelésére a personalis praesentia regia kifejezés vétetett gyakorlatba. Nagy Lajos uralkodása második felében még csak ritkán használva, Zsigmond uralkodása idejében e kifejezést akkor alkalmazták, ha valamely pert a nádor vagy az országbírótól orvoslás végett a király személye elé vittek,¹⁾ vagy ha a király valamely ügyet személyesen kívánt elintézni.²⁾ A király ilyenkor a tanácskép körülötte lévő főpapok és bárókkal ítelt, nem is épen a kuriában, hanem a hol ép időszerint tartózkodott.³⁾ A personalis praesentia regia elé idézésnek vagy a bíraskodási határnap oda kitűzésének rendes formulája ép azért úgy hangzott: »Ubi pro tunc Deo duce (vel auspice) personaliter in Regno Hungariae constituti fuimus;«⁴⁾ míg a specialis praesentia elé idézés mindig a királyi kuriában való megjelenésre szólt.⁵⁾ Es míg a specialis praesentia regia előtt való megjelenés idejéül mindig valamely octava volt kitűzve; addig a personalis praesentia elé rendszeren határozott napra idéztek.⁶⁾ De leginkább szembeszökvé teszi a királyi különös és a királyi személyes jelenlét bíróságainak egymástól való különállását, hogy percek az egyikőtől a másikhoz utaltatnak⁷⁾ és különösen feltüntetni azt azon bírósági ked-

¹⁾ Sztáray okl. II. 289; Zalai okl. II. 242—249.

²⁾ Fejér X. 4, 679, 680. l.; Wenzel G.: Stibor vajda 81. és 82. l. (Akad. Tört. Értekez. IV. kötet.)

³⁾ Például Pozsonyban (Hazai okl. II. 253—255. l.); N.-Szombaton (Wenzel: Stibor vajda 92—94. l.); Tatán (Sopr. okl. II. 94.) stb.

⁴⁾ Sopr. okl. I. 633., 634.; Sztáray okl. II. 286., 281. — Zsigmond 1405-ki n. n. kisebb végzeménye 14-ik cikkelyében mondják ugyan, hogy ha egyházi és világi bíróságok között illetékességi vita támad, a felek »in nostram specialem praesentiam ubi Deo duce protunc fuimus constituti« vigyék az ügyet, de itt a törvénytár szövege hibás, és specialis praesentia helyett personalis praesentia olvasandó. V. 5. Kovachich J. M.: Lectiones variant. 62. l.

⁵⁾ Zichy okmányt. V. 381. l.; Soproni okl. I. 643.; 644.; Fejér X. 6, 455, 456. l.

⁶⁾ Zichy okm. V. 523. Kivételesen octávára is. Például Sztáray okl. I. 541.

⁷⁾ Zichy okm. V. 523., hol a király egy peres félnek megengedi hogy mivel ügyét »coram dicta nostra personali praesentia exequi non

vezmény is, melyben 1404-ben Zsigmond király Maróthy Jánost, a bánt, és Maróthy Istvánt, valamint Bujáky Lászlót részesítette, biztosítván őket, hogy ők és örökösök csupán »coram nostra Majestate ubi pro tunc tempore Deo duce fuerimus constituti, ac coram speciali praesentia nostrae Majestatis vel in praesentia Regni nostri Palatini vel Judicis Curiae nostrae vel vices eorum in iudicatu gerentium in curia nostra Wissegradiensi« legyenek ítéltetők, és melyben az utóbbi három, mint a királyi kuria rendes bíróságai, a királyi személyes jelenlétnek a kurián kívül is szereplő bíróságától megkülönböztetvük.¹⁾ A királyi különös jelenlét bírósága, mint rendes bíróság, elé határozott egyének és ügyek, melyeket fentebb megjelöltem, tartoztak, míg a királyi személyes jelenlét bírósága még határozott ügykörrel nem bír, csak kivételesen működő bíróságként jelentkezik. Csupán a felségsértési s hűtlenségi perek azok, melyekben már régi szokás szerint a király személyesen, nagyobb számú főpapok és országnagyokkal, tehát a nagyobb királyi tanácsban ítél.

Zsigmond uralkodása végéig tehát a personalis praesentia regia alatt valósággal a király által személyesen tartott bíróságot kell érteni. Változás e tekintetben csak Zsigmond 1435-ki u. n. nagyobbik végzeménye következtében történt.

III.

Az 1435-ki vagyis Zsigmond nagyobbik végzeményének 4. és 5. cikkelyei, melyek elsőik tesznek határozott különbséget a kisebb és a nagyobb hatalmaskodás között, az utóbbi fogalom alá tartozó esetekben követendő eljárást írják körül. Ugyanis a sértettnek ily esetben proclamata congregatiót és az ott javára eszközölt bizonyítás után a megye útján való visszahelyezést engedélyeznek, végleges ítélethozatal végett pedig

voluissat« ellenfelét »nostram specialem in praesentiam legitime facere vellet evocaris. Továbbá Fejér X. 4., 679., 680., hol Zsigmond többek között a királyi különös jelenlét képviselőjéhez is intézi azon parancsát, hogy egy bizonyos ügyben ne ítéljenek, hanem azt a királyi személyes jelenlét elé utasítsák.

¶ Zsigmond 1404. Tanács apostol nappján kelt kiváltság levelében. Ország. Levélt.

az ügyet a király személyes jelenléte vagy a nádor, vagy pedig az országbíró elé rendelik terjeszteni, hol a panaszló esküje alapján a hatalmaskodó fejvesztésben marasztalendő el.²⁾ A nagyobb hatalmaskodási ügyek ennek következtében sűrűn jutván a királyi személyes jelenlét elé, szükségessé vált ezt helyettesítő bíróság kirendelése. Eleinte az országbíró, mint a királyi jelenlét, és a főkancellár, mint a királyi különös jelenlét képviselői együttesen bízák meg a királyi személyes jelenlét képviselővel. Egy ítéletlevél 1437-ből mondja, hogy a peres fél megjelent »in figura iudicii Suae Majestatis personalis praesentiae, consequenterque Magnifici Stephani de Báthor Judicis Curiae Regiae ac Venerabilis Matthiae praepositi Quinqueecclesiensis aulae suae et Regni sui Summi Cancellarii.«³⁾ Későbbi okmányok ép azért az ország akkori főkancellárjáról, Gathalóczy Mátyás pécsi prépostról, majd váci püspökről úgy emlékeznek, hogy ő »iudex causarum in personali praesentia regia vertentium deputatus« volt.⁴⁾ Már ez utóbbi kifejezés is eléggé hangsúlyozta az intézkedés kiegészítő voltát, miért is ez csak átmeneti állapot volt. 1453. óta a titkos kancellárt látjuk mára personalis praesentia regia állásában, melyben ezóta állandóan meg is maradt.

Hogy a királyi titkos kancellár (Secretarius Cancellarius Regius) jutott a királyi személyes jelenlét bírósága élére, ez azon állásból folyt, melyet ő különben is a királyi kuriában betöltött. Ő állott ugyanis élén a második királyi kancelláriának, mely Róbert Károly uralkodása alatt az árpádkori udvari kancellária mellett létesült, és melylyel szemben az utóbbit

¹⁾ Magyar törvénytár.

²⁾ Zsigmond királynak egy 1506-ki ítéletlevelébe foglalt levele. Orsz. levélt. Kolozsmonostor. Különb. 1437-ben Gathalóczy Mátyás főkancellárhoz, mint a királyi kuria egyik rendes bírójához, tehát mint királyi különös jelenléthez Zsigmond parancsot intéz. (Pragae f. 5. pt. p. f. Nativ. 6. Mar. Virg.) Ország. levélt.

³⁾ Héderváry nádor egyik 1440-ki halasztó levelében írja: juxta continentiam litterarum D. Matthiae pridem Episcopi Wacensis, Supremique Regni Hungariae eotunc Cancellarii Judicis causarum in personali praesentia deputatis Orsz. levélt. N. R. A. 1552. 83. Ennek protonotariusus volt és így protonotarius Cancellariae István váci kanonok. U. o. N. R. A. 955. 27.

már 1364-ben a *cancellaria major*-nak¹⁾ írják, minek a titkos kancelláriára vonatkozólag szükségkép a *minor* melléknév felelt meg.²⁾ Az írásbeliségnek a perbeli eljárásban mindinkább terjedése, a bíraskodásnak a királyi kuriában folyvást nagyobb mérvű összpontosítása, és, a mi ezekkel szükségkép járt, a kuriából kiadott bírói parancsoknak nemben és számban folytonos szaporodása tették az eljárás egyöntetűsége érdekében szükségessé e második kancellária felállítását. A mint egykor az udvari kancellária,³⁾ úgy e titkos is a királyi kápolnából indult ki, melynek feje, a kápolna ispánja, már 1320-ban viseli a titkos kancellár címét és állását,⁴⁾ vagyis magát Comes Capellae et Secretarius Cancellarius Regis írja. E két állás azonban csak az Anjou-korszakban maradt állandóan egyesítve; a tizennegyedik század végén egymástól különválnak,⁵⁾ sőt a tizenötödik század első felében hosszú időn át világi egyének viselik a titkos kancellári méltóságot, mint Perényi Imre egykori főpohárnok,⁶⁾ vagy Palóczy Mátyus és Imre diósgyőri várnagyok;⁷⁾ míg később az ismét egyházi kézbe jut. Előkelő állást elfoglalva és azon kancellária élén állva, honnét a leg-

¹⁾ Nagy Lajos (Wissegrí vigilia t. Purif. Virg. Gl.) János küüllői archidiaconusnak királyi consensus-t ad, tekintettel azon szolgálatokra, melyeket «sub cancellaria nostra majori, in cunctisque aliis regni nostri negotiis» szerzett. Orsz. levélt.

²⁾ Téves tehát Nagy Gábornak (Fejér IX. 6, 89. l.) azon állítása, hogy a nagyobb és a kisebb kancelláriák megkülönböztetése Zsigmond VI. végzeménye 11. és 12-ik cikkelyeín alapszik. E cikkek csak a kancelláriák taksáit állapítják meg, de nem létesítik a megkülönböztetést. V. ö. még Suppl. ad Vestig. l. 321. Az úgy látszik még Róbert Károly korából származik.

³⁾ Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok idejében. Pest, 1885.

⁴⁾ Knauz: Monum. Eccles. Strigon. II. 778. l.; 1321-ből Theiner I. 467. l. Előfordul 1321 (l. octav. Epiph.) az aulae regiae Secretarius Cancellarius et Comes Capellae Regiae címkezés is. Orsz. levélt.

⁵⁾ Például 1390. az erdélyi püspök titkos kancellár (Orsz. levélt. N. R. A. 34. 13.) míg ugyanakkor Johannes Comes Capellae regiae. (Zalam. okl. II. 248.) Más példák csak az egyiknek viselésére. Fejér X. 2, 548; Sopronm. okl. 472. l. stb. Van ismét ellenkező példa is. Fejér X. 2, 54. l.

⁶⁾ 1405—1412. években.

⁷⁾ 1419—1423. években.

több igazságügyi kiadvány kelt, a titkos kancellár, mint a jogban különösen jártas egyén, természetszerűen hivatva volt a királyi kuriában előkelő bírói szerepet vinni. A királyi ítélőszék tagjai sorában őt ép azért már a tizennegyedik században gyakran találjuk,¹⁾ sőt a király különös megbízásából bíról is kiküldik, míg nem a tizenötödik század közepe táján a királyi személyes jelenlétnak a királyi kuriában képviselőjévé lesz.

Az első, a ki mint titkos kancellár és a királyi személyes jelenlét elé tartozó ügyek bírója szerepel, Vitéz János váradi püspök 1453-ban,²⁾ a mely évből való a királyi személyes bíróságot jelelő, előttünk ismert legrégebb pecsét is, vagyis, mint azt később mondták, a király bírói pecsétje.³⁾ Őt a titkos kancellárságban és a bírói állásban 1456-ban Bánfalvai (Barius) Miklós pécsi püspök,⁴⁾ majd 1457-ben Várday István kalocsai érsek,⁵⁾ 1459-ben Vetési Albert veszprémi püspök⁶⁾ követték

¹⁾ 1338 (Ország. levélt. Jesuitica Jaurin. 4, 25.); 1357. 3° Idus Maii (Museum); 1336. Anjouk. okm. III. 295. stb.

²⁾ László eszémai prépost és titkos kancellár ítéletlevele 1353-ból (Budae f. 3. pr. post Quind. f. Paseae) Orsz. levélt.

³⁾ V. László (Viennae 8° die f. Ascens. D.) parancsot intéz az ország nagybíráihoz, többi között: «Dionisio Card. Archiepisc. Strigoniensi, maioris sigilli nostri summo Cancellario et Johanni Episc. Waradiensi Secretario Cancellario nostro et Judici personalis praesentiae nostrae» Ország. levélt.

⁴⁾ V. László (f. 6. pr. a. f. 6. Urbani Papae 1454) egy előtte eszközölt birtokbevallásról tanúskodó oklevelére: «sigillum nostrum nostrae Majestatis personale praesentiam repraesentans appressum». A pecsét körirata az 1453. évszámot viseli Orsz. levélt. V. ö. még Károlyi okl. II. 305, 306. Mátyás király egy 1459-ki a személynöki széken (in figura iudicii personalis praesentiae nostrae) hozott ítéletéről szóló levél kelt «pendenti sigillo nostro, quo in iudicatu utimur.» Orsz. levélt. N. R. A. 191. 8. Sőt már az 1445. 15. t.-cz. a bírósági okleveleknek a koronázásig pecsételésére külön országos pecsétet rendel készíttetni. Pray Gy.: Syntagma de sigillis 82. l. és Kovaclich: Vestigia 316. l. a király bírói pecsétjét II. Ulászlótól keltezik. — Különböző az ép tárgyalt pecsétől a specialis praesentia regia pecsétje, melyről az 1458. 32. és 1459. 35. t.-cz. szólanak.

⁵⁾ V. Lászlónak (f. 4. pr. a. f. 8. Trinitatis 1456) kelt oklevelében. Orsz. levélt.

⁶⁾ Katona: Hist. Crit. XIII. 1210. l.

⁷⁾ Hazai okl. II. 347. Bizonyára már 1458-ban is, mert 1459. márcziusban már Bodó Miklós a titkos kancellár.

1459—64-ig pedig Bodó Miklós székesfehérvári prépost.¹⁾ Ők, mint a királyi személyes jelenlét képviselői, a főkancellár, mint a királyi különös jelenlét képviselője után az általános szülő bírói parancsokban névszerint fel is említvék, még pedig a nádort és az országbíró megelőzőleg.²⁾ Sőt 1459-től fogva még a királyi különös jelenlét helyettese is.

Mátyás király megkoronázatásáig (1464) a királyi különös és a királyi személyes jelenlét bíróságai egymás mellett működnek. A királyi különös jelenlétnek e korra nézve már fentebb megnevezett helyettese és jegyzői³⁾ mellett a királyi személyes jelenlétnek is van 1459 óta protonotáriusa, mely állásban elsőnek Dersanóczy Gergelyt találom.⁴⁾ Ő a praesentia regia,⁵⁾ és a specialis praesentia regia protonotariusai mellett a királyi jelenlét mintegy harmadik protonotáriusának mondható.

A királyi személyes jelenlét bíróságának, mint a királyi kuria egyik rendes bíróságának megalakulása óta, a királyi különös jelenlét bíróságának jelentősége természetesen csökkent. Újabb bírósági exemptiók vagy királyi parancsok ezóta nem többé hozzá, hanem a személynöki székhez utálnak egyéneket vagy pereket; a királyi protectio alá vétel is, a meny nyiben az királyi védelemmel járt, ott érvényesül, a mivel a királyi különös jelenlét elé tartozó ügyek és egyének száma mindinkább kevesbült. Mátyás király 1458-ban a királyi különös jelenlét bíróságának tehát új hatáskört adott, midőn a gyakori hatalmaskodások elnyomása érdekében az 1458: XXXII. törvény-cikkelylyel megengedte, hogy az 1454 óta elkövetett hatalmaskodási esetek miatt rövid határidőre, ú. m. 32-ed napra

¹⁾ Mátyás királynak egy 1459. október 24-én kelt ítéletlevelében. Orsz. levélt.

²⁾ Példák 1459-ből (márcz. 13-ról), 1461-ből (f. c. pr. p. f. b. Joh. n. port. latin.) Orsz. levélt.; 1463-ből Kállay levélt. (Múzeum.)

³⁾ Ilyen volt 1459-ben Johannes Quinqueecclesiensis, notarius specialis praesentiae Regiae Majestatis. Orsz. levélt. Jesuitica-Jaurin. 16., 8.

⁴⁾ Orsz. levélt. 15,412.

⁵⁾ Hogy az országbíró még a XV. század végén is a praesentia regia, bizonyítják: Hazai Okm. V. 306—308. l. vagy Teleki: Hunyad. kora XII. 265—268. l.

szülő idézések történhessenek a királyi különös jelenlét-bíróságának peesétje alatt, egyúttal meghagyván, hogy rendeltessék ki egy ítélőmester, a ki ezekben, hat nemessel, Budán a rendes nyolezadok idején kívül is ítéljen, tekintet nélkül arra, hogy a király akkor az ország mely részében tartózkodik.¹⁾ Ez, a minek foganatosítása nyomaival az 1459—1463 közötti időben többször találkozunk,²⁾ a királyi különös jelenlét helytartójának fokozott jelentőséget adott, miért is nem csak hogy e bíróság peesétjét önállóan kezéhez kapta,³⁾ hanem azóta őt az általános bírói parancsokban névszerint fel is említik. Azonban az 1462: I.⁴⁾ és az 1463: XXI.⁵⁾ törvény-cikkelyek e rövid határidőben megindítható pereknek is a királyi személyes jelenlét elé vitelét megengedvén, illetőleg meghagyván, a királyi különös jelenlét bíróságának ebbeli jelentősége is elenyészett.

1464-ben tehát Mátyás király a királyi különös jelenlét bíróságát a királyi személyes jelenlét bíróságába beolvasztotta, midőn a fő- és a titkos kancellárságot egyesítette. Várday István, kalocsai érsek és Vitéz János, váradi püspök, 1464-ben az első, kik e két méltóságot együttesen viselik,⁶⁾ a mi továbbra is gyakorlatban maradt. Ezóta nem olvasunk többé

¹⁾ Kovachich: Sylloge I. 147. l. — Kovachich: Vest. Comit. 297., 331. l. e végzeménynek egy másik szövegét közli, mely szerint ez intézkedést a XXIX. t. cz. még pedig a személyes jelenlétre vonatkoztatva, foglalja magában. Azonban e végzeménynek az országos levéltárban található három példánya hitelesnek a Sylloge-ben közlött szöveget bizonyítja.

²⁾ Orsz. levélt. 15,514. és 15,549. sz. a. 1462-re nézve Múzeum: Acta non registr.

³⁾ 1459: XXXV. t. cz. Kovachichnál: Sylloge I. 172. l.

⁴⁾ Corpus jur. hung.

⁵⁾ Kovachich: Sylloge I. 186. l. Hogy ily rövid határidőre szülő idézések a személynöki szék elé már 1460-ban is történtek, v. ö. Hazai okm. IV. 399—400. l.

⁶⁾ Mátyás (Budae f. 2. pr. p. f. b. Thiburt. et Val. 1464) bulasztási parancsát intézi: »Stephano Eccles. Coloc. et Bach. Archiepiscopo, locique eiusdem Colocensis Comit. perpetuo ac Johanni Episcopo Eccl. Vardiensis Summis et Secretariis Cancellariis nostris.« Kállay levélt. Múzeum. V. 5. Katona: Hist. Crit. XIV. köt. 702—710. l. és Hist. Coloc. I. 429.

specialis praesentia regii-ról, hanem az okmányok már csak kizárólag personalis praesentia regii-t említenek. De az egyesítés mellett is élt annak a tana, hogy a titkos kancellár a tulajdonképi királyi személyes jelenlét, a mint ezt az ország nagybíráiról szóló 1486: LXVIII. t.-cz. is kiemeli,¹⁾ míg a főkancellárt, mint olyat, az ország rendes bírái közé már nem is számítja.

IV.

A fő- és titkos kancellári méltóságokat 1464-től fogva a mohácsi vészig többnyire együttesen viselték.²⁾ A Jagello korban tudniillik csaknem mindig; Mátyás további uralkodása alatt pedig találkozunk időnként csupán a titkos kancellársággal felruházott egyénnel is. Például 1475-ben Gábor,³⁾ 1480-ban Péter,⁴⁾ erdélyi püspökök, 1483-tól 1489-ig János, váradi püspök,⁵⁾ ily titkos kancellárok. Azonban a királyi titkos kancellár, akár volt egyszermind főkancellár is, akár nem, már inkább csak cím szerint volt a királyi személyes jelenlétnek a bíróságnál képviselője. A személynöki szék élén 1464 óta már tulajdonkép az áll, kit a Sary Péter viselte tisztség példájára a personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens-nek vagyis a királyi személyes jelenlét helytartójának címeznek, s kit a későbbi magyar köz- és magánjog röviden personalis-nak vagyis személynöknek nevez. Ő nála volt a király bírói pecsétje, miért is az 1486: LXVIII.

¹⁾ Az 1486: LXVIII. törvény-cikk 1. §-a mondja: »Quod iudices ordinarii sunt: in primis Palatinus, deinde Judex Curiae et postmodum Secretarius Cancellarius si praesens fuerit, sin autem non Locumtenens, hoc est, qui sigillum iudiciale Regiae Majestatis pro tempore tenet.«

²⁾ Többnyire ketten Summi et Secretarii Cancellarii, például 1468-ban. Teleki: Hunyad. kora. XI. 318. l.

³⁾ Mátyásnak 1475. (8-o Idus Jun.) az ország nagybíráihoz intézett parancsában. Orsz. levélt. N. R. A. 943., 35. Ilyenkor a parancslevélben mind a két kancellár nevével találkozunk.

⁴⁾ Mátyásnak 1480. júl. 27-én kelt adománylevelében. Orsz. levélt. 18,391. sz. a.; 1481-ben már kalocsai érsek és fő- s titkos kancellár.

⁵⁾ Hazai Okm. III. 438. U. o. V. 371. 1489 második felében azonban Péter, kalocsai érsek, fő- és titkos kancellár.

t.-cz. őt is az ország rendes bírái közé sorozza, míg a titkos kancellár, mint azt e törvénycikk kiemeli, a személynöki bíraskodásban már csak kivételesen vett részt.¹⁾

A szoros értelemben vett királyi személynökök sorát 1464-ben Albert, csanádi püspök,²⁾ nyitja meg, kit e tisztszen István, kalocsai prépost,³⁾ majd Gábor, udvari alkancellár és budai olvasókanonok,⁴⁾ László, budai,⁵⁾ majd Lukács, egri⁶⁾ prépostok követték. 1486-ban jutott először világi egyén a személynöki székbe, Drághy Tamás személyében,⁷⁾ ki azt Mátyás uralkodása végéig viselte.⁸⁾ Őt e tisztszen ismét főpápok követték, í. m. 1491—94 István, szerémi püspök,⁹⁾ 1495—1500 Domokos, váradi püspök,¹⁰⁾ 1502-ben Lukács, zágrábi,¹¹⁾ 1503—1505 István, szerémi¹²⁾ és 1506—1512 István, nyitrai

¹⁾ Az 1486: LXVIII. t.-cz. 1. §. világosan mondja: »si praesens fuerit.«

²⁾ Mátyásnak (f. 2. pr. p. f. b. Tiburt. et Val. 1464) az ország nagybíráihoz intézett parancsában. Kálly levélt. Múzeum.

³⁾ Guthi Ország Mihály nádor 1465-ki itéletlevelében említve van: Stephanus Colocensis praepositus, Vicecancellarius, Judicatus personalis praesentiae regiae majestatis. Podhradezky J.: Buda és Pest, 1833. 103. l.; 1466-ban locumtenens címmel. Orsz. levélt. 16,236. sz. a.

⁴⁾ 1468-ban. Teleki: Hunyad-kora XI. 318.

⁵⁾ 1474-ben. Ladislaus praepositus Ecclesiae Budensis, Protonot. Apost., Personalis Praesentiae Locumtenens. Wagner: Diplomatar. Saro-siensis 73. l. 1479-ben is. Hazai Okmányt. III. 360. l. V. 5. még Jakab Elek: Kolozsv. Okl. 255. l.

⁶⁾ Mátyás király (Dat. i. castro Wyomensi i. f. b. Francisci Conf. 1485) parancsa, mely szól: »Venerabilis Lucae praeposito Agriensi personalis praesentiae nostrae locumtenenti. Múzeumi okirattár.

⁷⁾ Ország. levélt. Ecclesiastica. 55., 30. — Túröczy János neki ajánlotta kronikáját.

⁸⁾ Még 1489-ben is. Teleki XII. 460. l.

⁹⁾ Ország. levélt. N. R. A. 801., 46.; 1492-re nézve. Forgách levélt. Múzeum; 1494-re nézve, Sopron város levélt. Lad. M. Fasc. 2., 40. sz. a.

¹⁰⁾ 1495. Forgách levélt. Múzeum; 1496. Orsz. levélt. Acta Paulin. Chatka 10., 9.; 1497. Károlyi Okm. III. 23. l.; 1498. Hazai Okm. IV. 439. 1499. Kováchich: Vest. Comit. 433.; 1500. Pesty Fr.: Szörény 129.

¹¹⁾ Orsz. levélt. N. R. A. 1614. 14.

¹²⁾ 1503. Békásy levélt. Múzeum és Sós levélt. u. o. 1504. Országgy. levélt. N. R. A. 1659., 15.

püspökök.¹⁾ Ellenére volt ez az 1507: IV. törvény-cikkelynek, mely meghagyja, hogy a király bírói pecsétje, mely alatt megannyi fejvesztési ítéletek kelnek, érdemes, a jogban és a törvényekben jártas világi egyén kezéhez adassék, kire azt a felség a tanácsosok és az ülnökök javaslatára bizza.²⁾ Csak az 1514: LV. t.-cz. szerzett e kívánalomnak véglegesen érvényt, mi a személynöki székbe Verbőczy Istvánt juttatta,³⁾ kit 1525-ben Turóczy Miklós⁴⁾ követett volt.

A személynök, kit tiszténél fogva az Egregius cím illetett meg,⁵⁾ néha, kivált kezdetben, magát hivatalos irataiban is Cancellarius personalis praesentiae regiae-nek is írta, még pedig nem csak akkor, ha egyházi állású volt,⁶⁾ hanem 1486-ban még Drághy Tamás is.⁷⁾ Nevezhette pedig így magát azért, mert ő jutott a titkos kancellár helyébe a kisebb királyi kancellária fölé, honnét a királyi bírósági kiadványok keltek. Ő rendelkezett ott jegyzőkkel,⁸⁾ volt ott, hasonlóan a nagyobb kancelláriához, conservator vagyis levéltárnoka, mely állásban például 1503-ban Bárczay Jánost találjuk.⁹⁾ — És míg a nádornak és az országbírónak csak egy-egy protonotariusuk volt, 1464 után mindig két személynöki protonotarius működik egyidejűleg.¹⁰⁾ Mert mióta 1464-ben a specialis praesentia

¹⁾ Úgy hiszem, hogy egy személy az előbbi István, szerémi püspökkel 1506-ra nézve Orsz. levélt. 16,079. 1508-ra nézve Kovachich: Vest. 460. l.; 1511. Forgách levélt. Múzeum; 1512. Orsz. levélt. Egy úgynévezett Oláh-főle még csak kéziratban lévő formularium 165. lapján II. Ulászló parancsot intéz Tamás bibornokérsekhez és János préposthoz mint személynökhöz, ki 1512 után viselhetette e tisztelet.

²⁾ 1507. IV. t.-cz. 2. és 3. §§-ai.

³⁾ Fraknói Vilmos: Verbőczy István a mohácsi vész előtt. Századok, 1876. 460. és 461. l.

⁴⁾ Horvát István: Verbőczy István emlékezete. Pest, 1819. 236. l.

⁵⁾ Horvát István i. m. 182. Turóczy Miklósról nézve 1526-ból Országos levélt. N. R. A. 615., 37.

⁶⁾ Lásd a fentebbi idézetet Podhradczkyból i. m. 103. l.

⁷⁾ Országos levélt. Ecclesiastica 55., 30.

⁸⁾ Kovachich: Vest. Comit. 439.; Károlyi Okmányt. III. 34. l.

⁹⁾ A személynöki szék előtt megjelenik »magister Johannes de Felsőbárca« egeri olvasókanonok és »conservator minoris cancellariae nostrae«. Máriássy levélt. Múzeum. V. ö. még Turai IX. köt. 87. l.

¹⁰⁾ Például 1466-ban Buday Dénes és Korothnay János. Országos

regia a personalis praesentia' regia-ba átvadtt, mind a kettőnek protonotariusával a személynök rendelkezett, miért is mindkettő személynöki ítélmestereknek mondattak; sőt előfordul még, noha csak kivételesen, ez állás jelölésére a »regis protonotarius«¹⁾ vagy a »cancellariae protonotarius«²⁾ czímzés is.

A királyi személynök, mint az ország nagybírái egyike, az 1486: LXVIII. és az 1492: XLII. törvény-cikkelyek értelmében bármely ügyben ítéltetett. Őt nem csak a rendes nyolczadok alkalmával látjuk a királyi táblán ítélni,³⁾ hanem különösen ítélszéke elébe tartoztak a rendes nyolczadokon kívül elintézendő perek. Ilyenek voltak a megyéktől felebbezett, az ú. n. transmissionalis perek, és azok, melyeket, mivel azokban az idézés rövid határidőre szólt, e korszak kútfői a breves brevium elnevezés alatt ismernek és a melyek közé különösen a hatalmaskodási perek tartoztak. Ezt, miről már az 1462: I.⁴⁾ és az 1463: XXI.⁵⁾ törvény-cikkelyek emlékeznek, különösen az 1514: LV. törvény-cikkely hangsúlyozza, mely utóbbi e végből azt kívánja, hogy a személynök állandóan Budán lakjék.⁶⁾ Ítéleteit pedig a személynök, mint előtte a specialis praesentia regia-t képviselt kancellár is, a király nevében hozta és annak pecsétje alatt adta ki.

V.

A személynöki nagybírói állás kifejlődésével nem szűnt meg a király személyes bírósági működése, csak hogy ennek

levélt.; 1479-ben Budai Dénes és Thordai András. Wenzel: Bányászat 374. l.; 1500. Pesty Fr.: Szerényi Bánság.

¹⁾ 1486: XX. t.-cz.

²⁾ Például Thordai András, ki 1472—1486 személynöki protonotarius volt, Cancellariae protonotarius-nak is czímzettetik. Így 1485. júl. 21-én. Orsz. levélt. 28,330. sz.

³⁾ Sőt az 1486: XVIII. t.-cz. értelmében: »In iudiciis personalis praesentia regiae Majestatis semper interesse, litteras etiam sigillare debet.«

⁴⁾ Országos törvénytár.

⁵⁾ Kovachich: Sylloge I. 186. l.

⁶⁾ A személynökről mondja az 1514: LV. t.-cz.: »Quae semper

jelölésére már nem élnek többé a personalis praesentia regia kifejezéssel. Ha ezentúl a király személyesen bíraskodik vagy azt mondják, hogy »propria in persona« itél,¹⁾ vagy hogy az ügyet »coram regia majestate« intézték el.²⁾

Egyénileg az 1486: XXI. törvény-cikk értelmében az örökös grófok tartoztak még közvetlenül a király bírósága alá;³⁾ és voltak ügyek, melyekben a törvények a király elé idézést határozottan kívánták vagy megengedték. Ezekhez tartoztak azon ügyek, melyek nem a királyi kúria rendes bíróságához, hanem a curia militaris-ha tartoztak,⁴⁾ továbbá a hűtlenségi esetek és a nagyobb hatalmaskodás ú. n. öt esete, azok tudniillik, melyek a nemes háza és személye megsértésére vonatkoztak,⁵⁾ sőt időnként, meghatározott körülmények között, mint például az 1518-ki végzemény XVII. cikkelye rendelkezéséhez képest, az akkori háborús idő tartamára egyéb nagyobb hatalmaskodási vagyis birtokfoglalási esetek is.

A királynak e bíraskodására nézve külön szerv és szabályok, különösen a hűtlenségi perekre vonatkozólag, fejlődtek ki. Ezeket a király már régi szokás szerint a nagyobb tanácsban intézte el, mincképp megtartását, ellenkező szokás lábrakapása ellenében,

Budae maneat, et cunctas causas transmissionales, atque breves brevium iudicet.»

¹⁾ Így 1487-ben mondják egy ügyről, hogy az »ad examen et finalem deliberationem propriae personae nostrae Majestatis per dietam nostram personalem praesentiam fuerat prorogata«. Ország. levélt. Kolozsmonostor. Ész. v. ő. Akad. Értekezések a tört. tudom. köréből. VI. köt. 6. darab. 85—86. l.

²⁾ Ez a király elé való idézésnek, mint alantabb látni fogjuk, e korban rendes formulája.

³⁾ Az 1486: XXI. t.-cz. az eddig divott bírósági exemtió-kat megszüntetvén, mondja: »demptis duntaxat perpetuis comitibus, qui ex vetustissima divorum regum ordinatione solius regiae majestatis iudicio reservari intelliguntur.«

⁴⁾ Ide tartoztak a »causae factum honoris concernentiae.« Lásd ennek szabályzatait a magyar törvénytár függelékében.

⁵⁾ Ezek az 1498: VIII. t.-cz. szerint az: »invasio domorum nobilium, detentio, vorberatio, vulneratio ac interemptio nobilium.« V. ő. még az 1474: XV. t.-czikket.

még az 1464: III.¹⁾ és az 1492: XIII. törvényczikkelyek²⁾ is sürgetik, kívánván, hogy a király a főpapok és a bárók tanácsa nélkül senkit fogságra ne vethessen, ne száműzhessen vagy hűtlenségben el ne marasztalhasson. Az 1495: III. törvényczikk azonban a megnótázásra egyedül illetékesnek az országgyűlést jelentette ki.³⁾ Hűtlenségi perekben tehát ezóta az idézés ugyan a király elé (coram nostra majestate), de a legközelebbi országgyűlésre szólott.⁴⁾ Itt a személynök vádjára az országgyűlés mondta ki az elmarasztaló ítéletet és az ítéletvel is az országgyűlés jelenlevő főpapok, bárók, előkelők és az összes nemesség nevében kelt, még pedig az ország mind a három nagybírójának pecsétje alatt.⁵⁾

Egyéb perekben, melyeket a törvények a király személyes bírósága elé utalnak, az idézés a király előtt való megjelenésre (coram nostra majestate) szólott, de úgy mint régente a királyi személyes jelenlet elé, azon hozzáadással »ubicunque pro tunc in regno Hungariae constituti fuerimus.«⁶⁾ Azonban nem csak hogy nem találkozunk a királynak ily ügyekben a kurián kívül hozott ítéleteivel, hanem a királyi kuriában sem fejlődött ezek ítélésére valamely különös szerv, hanem a király e végre az ország nagybírójának, különösen a curia militaris elé tartozó

¹⁾ »Quod nos aliquem vel aliquos ex regnicolis, sine Praelatorum et Baronum Regni consilio, nota seu crimine infidelitatis damnare non valeamus« mond az 1464: III. t.-cz.

²⁾ E törvényczikkely tartalma az ép idézett törvényczikkelyvel egyértelmű.

³⁾ E törvényczikk rubrica így szól: Nota infidelitatis, sive perduellii aliquem in diasta condemnandi modus.

⁴⁾ II. Lajos (Budae i. l. ad vincula b. Petri 1517) idéző parancsában a nagylucesieket megidézeti, hogy »coram nostra majestate comparere debeant« a legközelebbi országgyűlésen, hogy ott »de nota infidelitatis« magokat tisztázzák. Orsz. levélt. 23306. sz. — Egy másik ily országgyűlésen tárgyalt nota-ügy 1495-ből. U. o. 20269. sz. a.

⁵⁾ Lásd az 1526-ki országgyűlésnek Verbőczy István és Zobi Mihály notaügyében hozott ítéletét. Horvát István: Verbőczy István emlékezete. II. köt. 245—250. l.

⁶⁾ Például Wenzelnél: Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucesi Dóczyakkal 77. l. Akad. Értek. a történettudományok köréből VI. kötet. V. ő. még Palásthy Ökl. I. 441—442. l.

ügyekben az országbírónak,¹⁾ többnyire pedig a személynöknek közreműködésével élt. Az ítéletlevelek is, melyeket ily ügyekben a király kibocsátott, a királyi kuriában szokásos formában keltek.

A király ugyanis e korszak végéig a királyi táblán vagyis a király sedes judiciariáján²⁾ gyakran megjelent, legtöbbször pénteki napon, mikor ott a szegények ügyeit tárgyalták.³⁾ Az ország nagybírái többször említik is ítéletleveleikben, hogy a király személyes jelenlétében ítéltek.⁴⁾ És különösen, ha az ország rendes bírái és ezek ítélőmesterei ítéleteitől a királyra hivatkoztak (provocare vel appellare ad regem),⁵⁾ akkor ez csak azt eredményezte, hogy az ügyet a királyi táblán még egy ízben, még pedig a király jelenlétében, tárgyalták. Ilyenkor a király a főpapokkal és a bárókkal a királyi kuria ítélőszékén személyesen megjelenvén, ott annak, ki ez ügyben a korábbi

¹⁾ Hogy az ide tartozó ügyekben szintén a király elé, még pedig azon hozzáadással, hogy bárhol tartózkodjék is a király, idéztek, erre nézve l. Orsz. levéltár 24293 sz. a. vagy u. o. 23063 sz. a., mely szerint Hédeváry István és Wasdinyei Vas Mátyás ily módon idéztetnek 15. napra a király elé. Hogy pedig e kivételes bíróságot a király helyett az országbíró tartotta, arra nézve l. Orsz. levéltár 24098 és 24404 sz. a. és a Quadripartitum III. R. 9. czfm.

²⁾ Az 1492: LXIX. t.-cz. mondja: Tabula vel sedes judiciaria regiae majestatis. Az ülnökök is majd »sedis judiciariae regiae«, majd »tabulae regiae assessores« hívatnak.

³⁾ Magyar országgyűlési emlékek. IV. kötet 173. és 174. l.

⁴⁾ 1481-ben Báthory István országbíró mondja: »praefato Domino nostro Matthia Rege atque nobis, Reverendissimisque (következnek a többi ítélőtársak) nobis cum in iudicio consententibus«. Ország levéltár 16236. sz. — 1498 október 27-én pedig Geréb Péter országbíró ítéletlevelében így szól: memorato Domino nostro Regi huiusmodi nostro iudicio personaliter praesidenti suo ordine declarassemus« és tovább »Nos itaque huiusmodi et perceptis eiusdem Reg. Majestatis ac Dominorum Praefatorum Baronumque suorum deliberatione«. U. o. 16937 sz. a. Egy másik példa 1506-ból Herezeg Esterházy levélt. Fasc. 7. No. 20.

⁵⁾ Báthory országbíró egy 1491. június 6-án kelt ítéletlevelében mondja, hogy a felek »ad examen solius regiae majestatis tunc in arce Budensi praesidentis pro saeniori discussioni appellarant«. Orsz. levéltár 20249. — Egy 1523-ki evocatoriára vetett bírósági jegyzetek között: »Incatus ad regiam majestatem provocatur. Tandem regia majestas iudicium sedis approbavit. Békásy levélt. Múzeum.

ítéletet hozta, előadására, a főpapokkal és a bárókkal tanácskozva hozta ítéletét.¹⁾ Az első ítélet hozatalában résztvevő nagybírák és ezek ítélőmesterei, valamint a királyi ítélőszék rendes ülnökei, noha az ügy újabb átvizsgálása alkalmával jelen lehettek, ilyenkor fölszólalási és szavazási joggal nem bírtak, mint azt az 1500: VII. törvényczikk is meghagyja.²⁾ Az ítéletlevél azonban, a királyhoz való felebbezés esetében is, azon nagybírónak, ki a korábbi ítéletet hozta, neve, illetőleg pecsétje alatt kelt.³⁾

Csak a Habsburg-korszakban szűnik meg tehát a király személyes részvétele a bíraskodásban, miben őt némileg az ország királyi helytartója (locumtenens regius)⁴⁾ váltja föl.

¹⁾ Báthory országbíró fentebb idézett 1491-ki ítéletlevelében, melyben a királyhoz történt felebbezésről emlékezik, tovább így ír: »Nos praescriptae judiciariae nostrae deliberationis seriem praetacto D. nostro Regio cunctisque Praelatis, Baronibus nec non magistris protonotariis et coeteris regni nobilibus, sedis scilicet Judiciariae D. nostri Regis juratis coassessoribus suo ordine per omnia puncta ab initio declarassemus; Majestas Sua habita superinde unacum praenominatis Praelatis et Baronibus consilio et deliberatione praematura praescriptam sententiam et adjudicationem nostram in certis suis punctis et articulis emendando, hoc modo limitavit et determinavit. Orsz. levéltár 20249 sz.

²⁾ Az esetre, ha valamely ügy »ad interessentiam aut praesentiam Regiae Majestatis« jő, mond a törvény »tunc tempore revisionis et discussionis huiusmodi causarum praefati iudices ordinarii, magistri protonotarii, et coeteri sedis judiciariae coassessores interesse poterunt. Attamen ad ulteriorem et evidentiorum earundem causarum discussionem, verba facere non valabunt«. De hogy e szabály már előbb is érvényben volt, a megelőző jegyzet bizonyítja.

³⁾ Például szolgálhat Báthory országbíró fentebb idézett 1491-ki ítéletlevele.

⁴⁾ V. ö. Kitionich: Directio methodica, Cap. X. Quaestio 16.